

nem lehet visszaforgatni, nem nyerhetjük vissza az elvesztett örökkévalóság hitét. A XVII. században sem létezett „szép halál”. Az elhunytak harmadát kitevő csecsemőkben semmi sem tudatosult még. A felnőttek közül sokan hirtelen öltö betegségekben haltak el, s nem volt idejük a békés búcsúzkodásra.

Imhof két teendő megoldására tesz javaslatot a jövő embere számára. A modern betegségek leküzdésével meg kell akadályozni, hogy helyüket újabbak foglalják el. Így nagy tömegek számára eljöhét az a kor, amikor hosszú életút után gyors természetes halál következik. A második teendőt szinte megoldhatatlannak tartja. A betegség nélküli

hosszú életút után mindenhol a halál következik. Az ettől való félelem leküzdésére nincs kiút. A XVII. század emberének fizikai-szellemi léte sokkal korlátozottabb volt, viszont az elmúlást természetesebben fogta fel, mivel az életnek folytatást tulajdonított a halál utánra. A XX. század végén ehhez a hithez így már nem lehet visszatérnie a társadalomnak, de jó volna, ha teherbíró világnézetet teremtené.

Papp Imre

Richard van Dülmen: A rettenet színháza.

Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban.

Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Metamorphosis Historiae sorozat 1.

Sorozatszerk.: Benda Gyula, Gyurgyák János, Melegh Attila. Bp., 1990. 216 old.

„Ha felidézzük a modern kor előtti, azaz a késő középkortól a felvilágosodás korán át a 19. század elejéig működő hagyományos büntető rendszert a maga kegyetlenségével, nyersségével, habonás rítusaival és a büntetés-végrehajtást kísérő háborzongató szertartásaival, akkor mintha a rettenet színháza tárlna elénk.” — írja Richard van Dülmen, az Universität in Saarbrücken újkori tan-székeinek professzora az ítélezés és a büntetés-végrehajtás gyakorlatát a késő középkortól a polgári jogállam létrejöttéig elemző könyvének bevezetőjében. Minden tradicionális társadalomban, így az európaiban is, a nyilvános büntetések a kultúra lényegi összetevőjét alkották. Mindenki számára világossá tették, mi a vétség vagy a bűn — azaz a társadalmi, az erkölcsi vagy akár a vallási rend elleni vétség —, és hogy az súlyosságának arányában hogyan torolható meg. Dülmen szerint a régi büntető rendszer kegyetlen volt, de a szabadságvesztés akkoriban még ismeretlen fogalomnak számított, s a régi jog sem a tettes megjavítására, hanem az általánosan elismert rend megsértőjének

testi meggyötörtetésével a jogrend visszaállítására törekedett. Ezért kellett, hogy a büntetés oly kegyetlen legyen, mint amilyen romboló hatása maga a büntetett volt. A büntetések egy pontosan megszabott régi szertartásrendnek kellett megfelelni, melynek révén egyúttal kontroll alá is kerültek, ami kizárta a közvetlen hosszú lehetőségét, és a vádlottnak is bizonyos védelmet biztosított. Sőt, a viszonylag gyakran alkalmazott kegyelmezési eljárások során sokszor tekintettek el a törvény szigorától és a 17. századtól kezdve olyannyira megritkultak a nagyobb bűncselekedetek, hogy épp ritka alkalmazásuk révén váltottak ki szokatlan éreklődést.

A kora újkori büntető rendszer kegyetlenségét nagyon differenciáltan kell szemlélteni, és ehhez hozzátartozik a bűncselekmények társadalmi értékelése is. A bíróság elé állított vádlottak többsége nem boszorkány, eretnek vagy gyilkos volt, hanem rabló vagy tolvaj, és ezeket többnyire pallossal vagy kötéllel végezték ki. A halálbüntetések között tehát nem a legkegyetlenebbek (fel-

négyelés, máglyán való megégetés, keréketörés, stb.) domináltak, és nem is minden, a büntetőbíróság elé került eset végződött szükségszerűen kivégzéssel, hanem gyakran csak fenytéssel, esetleg csonkítással, vagy egyszerűen pénzbírsággal.

Minden büntetést nyilvánosan hajtottak végre, így bizonyítván azok jogi kétségbevonhatatlanságát, illetve általános elismertségét, és ezáltal a népet mintegy a büntetés végrehajtásának részesévé tették; a nép adta meg a büntetés jogi érvényességét, ami ugyanakkor lehetőséget is biztosított számára, hogy a büntetőintézkedéseket érdekeinek megfelelően ellenőrizhesse. A hatóság csak az ítélet társadalmi elfogadottságának megfelelően büntethetett. Hogy mit tekintettek bűncselekménynek, az mindig az éppen érvényes társadalmi normarendszertől függött. Az olyan, társadalomra veszélyes bűncselekmények mellett, mint amilyen a gyilkosság, a lopás vagy a gyújtogatás, a kora újkorban súlyos bűncselekménynek tekintették az olyan vallási-egyházi vétkeket, mint amilyen a bosszorkányság, az ereinek ség vagy az istenkáromlás, sőt az olyan erkölcsi-morális vétségeket is, mint a házasságtörés, a paráználkodás, a homoszexualitás vagy a vérfertőzés.

A kora újkori büntetés nehezen különböztethető meg a társadalmi szankció jellegétől és a közösség bosszújától. Bár a büntetés kiszabása már a bírói hatóság kezében volt, büntetésgyakorlata olyannyira csoportérdekeket tükrözött, hogy nem egyenlő mércével mért, és szigorát elsősorban az idegenekkel és az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozókkal szemben érvényesítette. Számára nem is annyira a tettes, hanem a tett volt a fontos. Azok elkövetésétől próbált visszariasztani. A modern kor előtti büntetésgyakorlatot a legkülönbözőbb büntetésformák jellemezték, melyeket még csak nem is kezeltek egységesen: a társadalmi szankció célja a bűnös leleplezése volt, a megbélyegzés a közösségből való kitaszítást jelentette, míg a kivégzés a gonosztevő, illetve a tett kiirtását célozta. A kora újkori íté-

kezési gyakorlatot — amit V. Károly 1532-ben kiadott bírói bírói büntetőkönyve, a *Constitutio Criminalis Carolina* is tanúsít — szigorúan elválasztotta egymástól a bírói jogalkalmazás folyamatát az ítélethirdetéstől és az ítélet-végrehajtástól. Míg az ítélethozatal folyamata a nyilvánosság kizárásával zajlott és csakis a bírói hatalom dolga volt, az ítélet nyilvánosan hirdették ki, az ítélet-végrehajtásra pedig már a publikum jelenlétében került sor.

A kora újkorban a bűnüldözés alacsony színvonala miatt csupán a büntett elkövetők töredéke nyerte el méltó büntetését. A tettesnek nagyobb esélye volt a büntetésre, mint a későbbi időkben. A középkorban az őrizetbe vétel és büntetőjogi üldözés egyik akadályát a hagyományos menedékjog képezte, de a 16. században ez már nem játszott fontos szerepet. Amikor a hatalom monopolizálta a bűnüldözést, a menedékjog régi intézménye egyre feleslegesebbé vált.

A 16–17. században más volt a szerepe a börtönnek, mint a későbbi századokban: általában csak arra szolgált, hogy itt tartsák fogva a letartóztatottakat az ítélethirdetésig, illetve itt került sor a kivallatásra is. A börtön, akárcsak a nyilvános vesztőhely, a rettenet szimbóluma volt, a testi büntetés részét képezte. A fogva tartás körülményei természetesen attól is függtek, hogy ki volt a fogoly. A társadalmi ranglétrán magasán állók — ha egyáltalán börtönbe jutottak, és erre többnyire csak felségárulás esetén került sor — jobb helyiségekbe kerültek, jobb ellátásban és bánásmódban részesültek, s egyszerűen egyszer látogatót is fogadhattak.

A kora újkorban az inkvizíciós eljárás a világi bírósági gyakorlatba történő bevezetésével megszűnt a nyomozás és a per nyilvános jellege, s az egész procedúra bürokratizálódott: mindent jegyzőkönyvbe foglaltak. A nyomozati eljárás a per fontos része volt. Ha az őrizetbe vett tettes nem vallotta be azonnal bűnösségét, akkor a bíróság minden erejével azon volt, hogy ennek a vallomásnak a megtételére a vádlottat rábírja. Az elítéléshez minden esetben szükség volt a

vádolt beismerő vallomására. Ezt többféleképpen is el lehetett érni. A bíróságok a kínvallatást nem alkalmazták azonnal, hanem csak akkor, amikor már elegendő bizonyíték állt a rendelkezésükre és a vádlott még nem tett beismerő vallomást. Ettől a gyakorlattól csak akkor tértek el, ha a bizonyítékok egyéb módon nem voltak beszerezhetők. Kínvallatásra minden esetben csak a hatóság engedélyével kerülhetett sor. A kínvallatást csak akkor alkalmazták, ha a vádlott két tanú állításainak ellenére sem volt hajlandó beismerő vallomást tenni és egy második kihallgatás is eredménytelennek bizonyult. Mivel a tettes tudta, hogy ez esetben a kínvallatás ügyis kikényszeríti az „igazságot”, két tanú felvonultatása többnyire eredménnyel járt. Ha valaki nem vallott önként és a beismerést kínvallatással kellett kicsikarni belőle, akkor mint „nyakas és megátalkodott” tettes a büntetés súlyosbításával számolhatott. Ha azonban kiállta a kínvallatást — melynek következtében akár meg is nyomorodhatott —, szabadon kellett bocsátani. Ha nem volt tanú, a bűnösség megállapításánál a *Carolina* elegendőnek tartotta az *indicium*okon (gyanújeleken) alapuló bizonyítást. Bár a büntetőbíróság indiciumokra alapozott eljárása már racionálisan volt szervezve, ez azonban nem zárta ki azt, hogy még sokáig továbbéljenek a korábbi, középkori istenítéletek elemei, mint például az ún. tetemrehívás, vagy a boszorkánypróbák (tűpróba, mérlegpróba, vízpróba). A bírósági eljárás bürokratizáltságából fakadóan a szabványosított kérdések egyre kevésbé illettek a konkrét bűnesetre. Különösen a boszorkányperek esetében volt nagy szerepe az azonos kérdéseknek, sémáknak.

A kora újkorban mind az egyházi, mind az állami-világi intézmények az igazságszolgáltatás elfogadott eszközének tekintették a kínvallatást, ami a római jog átvétele során terjedt el a középkorban, és először az eretnekperekben alkalmazták. A későbbiek folyamán fokozatosan beépült minden súlyos bűncselekménnyel kapcsolatos eljárásba, ahol az inkvizíciós módszereket al-

kalmazták. Az alkalmazás mértékéről és módjáról sokáig az egyes bírók döntöttek. Csak a *Carolinában* (1532) került sor a kínvallatás törvényi szabályozására, ami egyúttal a bírósági eljárás általános szigorodását is eredményezte. A kínvallatásnál elsődleges szempont volt a fokozatosság. Az elején, ez volt az első fokozat, a hóhér egyszerűen csak bemutatta a kínzőeszközöket. Ezek látványa és a hozzájuk fűzött magyarázat révén próbálták vallomásra készíteni a vádlottakat. Sokszor nem is eredménytelenül. Ha a fenygetés nem használt, következett a második fokozat. A vádlottat levetkőztették, majd különböző szorítókat tettek rá, de egyelőre még csak úgy, hogy fájdalmat ne okozzanak. Gyakran már maga a meztelenség is demoralizáló hatású volt, és sokan feladták ellenállásukat. Ha ez a próba sem hatott, következett a harmadik fokozat, a tulajdonképpeni kínzás. Ezen belül is több fokozat volt: gyakran kezdték a különböző szorítókkal, majd következett a nyújtás és a csigázás, végül a vádlottat kínzóbakra helyezték, tűzzel sütögtették, megkorbácsolták, stb. Hyenkor a bíró és a hóhér szabadjára engedhette fantáziáját. A kínvallatás ideje alatt a kihallgatást fel kellett függeszteni. A kínzás alatt tett vallomás nem volt érvényes, mert annak „szabad elhatározásból” kellett születnie. Ennek persze az volt a következménye, hogy ha valaki visszavonta a kínvallatás alatt tett vallomását, akkor újabb tortúra várt rá. Sokak számára ezért megváltást jelentett a halálbüntetés, főként ha a kínvallatáshoz képest egyszerű halált ígért. A kínvallatás alkalmazásával szemben csak a 18. században, a felvilágosodás korában léptek fel következetesen, és sok helyen megtiltották illetve eltörölték a vallomástételre „készítésnek” ezt a módját.

Ha a vádlott bevallotta tettét a bíróság előtt, következett az ítélethozatal. A kora újkorban különválasztották a bíraskodást és az ítélezést. A jegyzőkönyvbe vett vallomások alapján egy, a perben egyáltalán nem szereplő jogászokból álló grémium hozta meg az ítéletet. Míg a középkorban az ül-

nőköknek a nyilvánosság előtt kellett dönteniük, a 16. században az ítélethozatal a perhez hasonlóan titkossá vált. Az ítéleteknél figyelembe vették a társadalmi hovatartozást. Ha egyáltalán bíróság elé került, egy nemes vagy egy tiszteletre méltó polgár lényegesen enyhébb bánásmódra számíthatott. Nem volt az sem mindegy, hogyan viselkedett a vádlott a per folyamán. Az, aki együttműködött a bírósággal, tettét hamar bevallotta és megtért bűnösnek mutatta magát, a legsúlyosabb büncselekmény esetén is enyhébb büntetésre számíthatott, mint az, aki makacsul tagadott, megpróbálta félrevezetni a bíróságot, vagy egyáltalán védekezett. Ha egy adott büncselekménytípus — legyen az szociális, vallási vagy erkölcsi jellegű — veszélyes méreteket öltött, nemcsak hogy a büntetés maximális mértékét alkalmazták, hanem ezen túlmenően szigorításokat is foganatosítottak. A kor jogfelfogásához szervesen hozzátartozott a kegyelmezés gyakorlata is. Ahogyan az ítéleteknél figyelembe vették a társadalmi hovatartozást, úgy a kegyelem lehetősége sem egyformán illette meg a vádlottakat. Erre több esélye volt a helyi lakosnak, mint az idegennek, a tisztos polgárnak, mint a koldusnak vagy a csavargónak. Míg a kora újkori büntetőgyakorlatban az egyik oldalon az inkvizíció eljárás révén megszűnt a helyi társadalom — főként az esküdtek révén megvalósuló — közvetlen beleszólási lehetősége a per menetébe — hiszen egyre inkább jogtudósok zárt testülete döntötte el, mi legyen az ítélet —, a bírósági gyakorlat a kegyelmi rendszer révén a komoly társadalmi pozícióval rendelkező csoportok befolyása alá került, mivel a tekintélyes polgárok, magas rangú papok és nemesek változtathattak az ítéleten. Ahogy azonban csökkent a kegyetlen büntetések száma, úgy csökkent a kegyelemkérés is, és úgy vált feleslegessé a különleges kegyelem is. Ehhez hozzájárult az is, hogy a jogászok a kegyelmet egyre inkább önkényes eszköznek tartották, olyanak, ami ellene hat annak, hogy a bíróság tárgyilagos és pártatlan intézmény legyen.

Az ítélethirdetésre ünnepélyes külsősé-

gek közötti (fekete vagy vörös talárba öltözött bírák) sajátos szertartás (mint például a pálcatorés) kíséretében a nyilvánosság előtt került sor, majd az elítéltet átadták a hóhérnak, és a széles közönség előtti ítélet-végrehajtás következett. Arról azonban szó sincs, hogy minden büntetőbíróóság elé került bűnözőt kivégeztek volna. A halálbüntetések mellett létezett a száműzetéssel és egyházi vezekléssel kombinált testi és becsületbeli büntetések rendszere is, amely épp olyan jelentőséggel bírt, mint a halálbüntetés. Sőt a 17. századtól kezdve az ilyen típusú ítéletek száma (pl. csonkítás, vesszőzés, pellengerre állítás, meghélygezés, kalodába zárás, stb.) meg is haladta a halálbüntetésekét. Emellett természetesen létezett a pénzbírság büntetése is.

Halálbüntetés esetén alapos előkészületekre volt szükség ahhoz, hogy a rituálé előírászerűen és jogilag érvényes formában történjen: gondoskodni kellett a hóhérról, a vesztőhelyről, az elítéltet kísérő őrségről, meg kellett határozni, hogy milyen utcákon vezessék végig a bűnöst, és az elítéltet rá kellett „hangolni” a kivégzésre, hogy a nyilvánosság előtt újra beismerő vallomást tegyen. Ez utóbbiban különösen a lelkészeknek volt nagy szerepe. A kora újkori igazságszolgáltatásban a pap egyre inkább a hatóságot képviselő hivatali megbízottá vált, akinek az volt a funkciója, hogy minden szempontból felkészítse az elítéltet a halálra.

Az ítéletvégrehajtó, a hóhér a társadalom legaljához tartozott, társadalmon kívüli ember volt. A bíraskodás és a büntetés szétválasztásának következtében míg a büntetés végrehajtása becsületvesztéssel járt, a bíraskodás tekintélynövekedést eredményezett. A hatóság nem akarta bemocskolni magát az ítélet végrehajtásával és ezért azt önálló hivatalra bízta. A kivégzési szertartás központjában a vesztőhely állt, ahol a tömeg már órákkal az ítélet végrehajtása előtt gyülekezni kezdett. A vesztőhelyre vonulást éppolyan szigorú előírások szabályozták, mint az ítélethirdetést vagy magát a kivégzést. Ötözete alapján már messziről meg lehetett különböztetni a bírót, az elítéltet és a hóhért. Az

ítélettől függött, hogy a láncra vert elítéltnak gyalogolnia kellett vagy szekéren vitték, illetve menetközben szaggatták-e tüzes fogókkal vagy sem.

A kivégzési módok becsületbeli tartalmakat is kifejeztek. Az akasztás például megalázó, megszégyenítő kivégzés volt, a lefejezés azonban nem sértette meg becsületében az elíteltet és családját. Voltak különbségek a férfiakra és a nőkre kirótt büntetések között is. Az akasztás, kerékbetörés, felnégycelés tipikus férfibüntetés volt — kivételek persze előfordulhattak —, míg a nőket többnyire vízbe fojtással, máglyán való megégetéssel, vagy élve eltemetéssel büntették. Ezek a halálnekem azonban a férfiaknál is előfordulhattak. A lefejezést a férfiakra és nőkre egyaránt alkalmazták.

Dülmen részletes statisztikai adatokkal szemlélteti, hogy a 15–16. században milyen magas volt a kivégzések száma, s hogy ez a szám hogyan kezdett csökkenni a 17. században a harmincéves háború végétől, ami azután a 18. században is folytatódott. Felhívja a figyelmet arra, hogy már a 16–17. századi kora újkori társadalmat sem jellemezte a kegyetlen halálbüntetések dominanciája. A valóságban az egyszerű lefejezéshez vagy akasztáshoz viszonyítva a különleges büntetéseket mindig csak speciális esetekben alkalmazták. Számuk azonban így sem volt alacsony. Összességében a 16. századtól a 18. századig drasztikus mértékben csökkent a kivégzések száma, miközben a régebbi kegyetlen kivégzésmódok nemcsak háttérbe szorultak, de hamarosan teljesen el is tűntek. A domináns kivégzésforma a lefejezés lett.

A kora újkori kivégzési rituáléknak többféle funkciója volt. A megégetés, a vízbe fojtás és az élve eltemetés esetében a gonosztevő olyan radikális elpusztítása, megsemmisítése volt a cél, hogy még nyoma sem maradjon a tetemükben, azaz a társadalom ítélje a megtisztulás rituáléját. A kerékbetörés és a felnégycelés, illetve feldarabolás sokkal inkább az elrettentés és a megtorlás eszméjének par excellence megvalósulását jelentette. A kivégzés módja az elkövetett

bűnökhez igazodott. Az élve eltemetéssel és a vízbefojtással elsősorban a házasságtörést, a férj- és csecsemőgyilkosságokat torolták meg. A boszorkányság, eretnekség, méregkeverés, szodómia és pénzhamisítás miatt elítélt személyek általában máglyára kerültek. A kerékbetörés és felnégycelés az olyan súlyos bűncselekményekért járt, mint többrendbeli gyilkosság vagy felségárulás, királygyilkosság. A leggyakoribb bűncselekményeket, a lopást, csalást, rablást és gyilkosságot akasztással és pallossal történő lefejezéssel büntették.

A kivégzések a nyilvánosság előtt történtek. Csak a nemesek és a főrangúak esetében lehetett kivételt tenni. A nyilvánosság kizárásával a halálos ítélet nem tölthette volna be elrettentő hatását, sem pedig az uralkodó rétegek büntetőhatalmának demonstrálást. Másrészt a nép maga is ragaszkodott a nyilvános ítélet-végrehajtáshoz, mert így ellenőrizhette a megfelelő végrehajtást és imádkozhatott az elítélt lelki üdvéért, megteremtve számára a keresztényi halál lehetőségét. Ha a hatóság valakit mégis titokban végeztetett ki, vagy az elítélt kérte a titkos kivégzést, mindig felmerült a vád, hogy valami jogtalanság történt. Noha a kora újkorban a nép nem lehetett közvetlen befolyással az ítélkezési gyakorlatra és a kivégzésre, de a régi szokások továbbélése révén esetenként mégis alkalma nyílt a procedúra végkimenetelének megváltoztatására. Egészen a 19. századig élt például az a hiedelem, hogy a halálraítéltnak meg lehet kegyelmezni, ha házasságot köt egy szűzzel, illetve nő esctén egy fiatal férffal. A nép körében sokáig elevenen élt az a jogszkokás, hogy ha a kivégzés első kísérletre kudarcra végződik (pl. elszakadt a kötel, a pallos rosszul sújtott le, stb.), másodszor már nem lehet az ítéletet végrehajtani. Az ilyen eseteket a nép isteni akaratnak tulajdonította. A 16. század folyamán tehát már komoly szakadék alakult ki az új tudományos jog és a népi jogszkokások között. Míg a nép ragaszkodott a hagyományokhoz, a bírói hatóság megpróbálta ezeket fokozatosan háttérbe

szorítani, később pedig teljesen kiiktatni. A kora újkorban számos esetben került sor arra, hogy a kivégzés megismétlése után a felháborodott tömeg meglincselte a hóhért. A 17. század közepétől azonban nagyszámú katonasággal kordont voniak a vesztőhely köré, és ettől fogva lényegesen kevesebbszer érték amadások a hóhért, ha az ítéletet ügyetlenül hajtotta végre. A nép akkor is tettelegesen lépett fel, ha túl enyhének tartotta az ítéletet.

A kora újkori nyilvános kivégzés egyfajta vallási áldozati ünnepre, keresztyén eszméket és babonás elemeket magába olvasztó templomi ünnepségre is hasonlított. amelynek téje az elítélt üdvözülése vagy elkárhozása volt. Ha a bűnös nyilvánosan megvallotta tettét és kinyilvánította, hogy kész a halálra, már nem gonosztevéként állt az emberek előtt, hanem mint bűnbánó keresztyén, aki azért lép a verpadra, hogy megváltsa magát és a világot bűnétől. A kivégzett halálraítélt verének, végtagjainak illetve a kötélnek a nép bizonyos betegségekkel szembeni gyógy- és egyéb varázserőt tulajdonított. Egyfajta különleges, az ereklékultuszhoz hasonlatos hiedelem vette tehát körül a kivégzést, amelynek vallásos jellegét tovább erősítették a papnak a néphez intézett szavai, amikor az Utolsó Ítéletre hivatkozva minden bűnös lelket megtérésre szólított fel.

A 18. század második felében — a felvilágosodás hatására vagy anélkül is — a büntetőgyakorlat lényeges változásokon ment keresztül. Nemcsak a kínvallatást törölték el, de a kivégzések során végrehajtott kínzásokat is korlátozták. Most már csak egészen egyértelmű esetekben hoztak halálos ítéleteket, azaz csak súlyos lopás, rablás, gyilkosság esetén. Erkölcsei vétségeket tehát már nem büntettek halállal. A bűnözők többségét az újonnan létesülő fegyházakba és dologházakba zárták. A felvilágosodás korában egyre többen utasították el a nyilvános kivégzési szertartást, mert úgy vélték, hogy az nem alkalmas a nép jó irányba történő terelésére. Nem annyira humanitárius, mint inkább a nép eldurvulásától tartó erkölcsi és hasznossági megfontolások vol-

tak azok, amelyek a kivégzés ellen szóltak: halálával a tettes nem tehetette jóvá az általa okozott kárt, de mint fegyenc évekig tartó kényszermunkával már igen. A 18. század végére így lényegesen alacsonyabb lett a kivégzések száma, és ezek sem voltak már olyan kegyetlenek.

Dülmén összegzése szerint a kora újkori társadalmat meghatározó, s a kínzással élő büntető rendszer a késő középkorban egyre nagyobb méreteket öltő bűnözés reakciójaként született. Létrejöttéhez éppúgy hozzájárult az országos békemozgalom (Landfriedesbewegung) térhódítása, mely a bosszú minden formáját megtiltotta, mint a területi államiság kiépülése, mely magának igényelte a jogot, hogy bíraskodjon. A büntető hatalom monopolizálása idővel egyrészt ahhoz vezetett, hogy minden olyan magatartás büncselekménynek számított, ami eltért a keresztyén hatóságok új erkölcsi elvárásaitól, másrészt ahhoz, hogy fokozatosan visszaszorult a nép ősi jogkultúrája. A kínzással élő büntető rendszer térhódításával jelentősen módosult a perlés és a nyilvános büntetőgyakorlat. Míg a középkorban a vádló volt a főszerep és a bíróság döntőbíróként szerepelt, a per és az ítélet végrehajtása nemcsak hogy egységet képezett, de mindkettő nyilvános is volt, a kora újkori (római) jog és a jogilag képzett bírók hatására a per olyanra különvált a büntetés-végrehajtástól, hogy a per részét képező nyomozati eljárást a hatóság titkosan kezelte, míg az ítélet-végrehajtás a népek szülő nyilvános színjátékká vált, amely egyúttal legitimálta is az ítéletet. A kora újkori büntető rendszer — mai fogalmaink szerint — kétségtelenül kegyetlen volt, ahol a büntetés a büncselekmény súlyosságához igazodott. A kegyetlen büntetések rendszerét azonban enyhítette a gyakran alkalmazott kegyelem. A büncselekmény súlyosságának megfelelően a büntetőrituálnak négy különböző fokozata volt. A legalsó szintet az egyházi büntetések jelentették, amikor az előírt vezeklés teljesítése esetén a bűnös szégyen nélkül térhetett vissza a közösségbe. A következő fokozatot azok a

becsületbeli büntetések képviselték, amelyek becsületében sértették ugyan az illetőt (pl. kaloda, pellengér, vesszőzés, stb.), de nem zárták ki a közösségből. A következő lépésön az úgynevezett csonkító és testi büntetések álltak, s ezek gyakran száműzetéssel kapcsolódtak össze, azaz a közösségből való kitaszítással jártak. Végül pedig a legsúlyosabb bűncselekményeket halállal büntették. A kevés társadalmi és tiszteletre méltó kapcsolattal rendelkező, társadalmilag gyenge rétegek jobban ki voltak szolgáltatva a bírói hatóság hatalmának. Ilyen értelemben a kínzással élő büntető rendszer a gyakorlatban olyan eszköznek bizonyult, mellyel azokat az alsóbb rétegekhez tartozókat fegyelmezték és rekesztették ki, akik nem alkal-

mazkodtak a „rendi” társadalom normáihoz és elvárásaihoz.

A testi büntetések rendszerét a hozzá tartozó rituálékkal együtt először a 18. században a felvilágosodás képviselői bírálták, s ez a kritika meghatározó szerepet játszott a 19. századi büntetőjogi reformok előkészítésében.

A könyvhöz szemléletes képek, részletes bibliográfia és kriminálstatistikai értékeléseket tartalmazó táblázatok tartoznak.

Pósán László

Szilágyi Ferenc: A magyar szókincs regénye

Csokonai Kiadó, Debrecen, 1993. 246 old.

„A nyelv emberlétünk csodája: ember voltunk varázslatos eszköze. Általa tudjuk magunkba fogadni a világot, általa tudjuk magunkat átadni a világnak.” Aligha fogalmazták meg még jobban és szebben a nyelv lényegét, mint Szilágyi Ferenc A magyar szókincs regénye előszavában. S kit ne érdekelne, hogyan és miből keletkeztek anyanyelve szavai, miért úgy mondunk valamit, ahogyan mondjuk?

Mindennapi életünk során számtalanszor találjuk magunkat szembe megoldhatatlannak tűnő nyelvi rejtélyekkel. A nyelvész dolga, hogy feltárja őket előttünk. Nem mindegy azonban, hogy milyen formában teszi ezt: a szakembereknek szóló irodalmat a laikus nehezen érti, megriad a sok idegen szak kifejezéstől, talán nem is érdekli minden kis részletkérdés, arról nem is beszélve, hogy gyakran milyen nehezen jut hozzá. Adott tehát a feladat: olyan könyvet írni, amely mindenki számára érthetően nyújt segítséget nyelvünk életével, történetével kapcsolatos

kérdéseink megválaszolásához. Ezt a feladatot kívánja teljesíteni Szilágyi Ferenc, s a kitűzött célt igen magas szinten valósítja meg.

Valóban regény ez a könyv, amely immáron harmadik, bővített kiadásban jelenik meg, két szempontból is az. Egyrészt nyelvünk regénye, szóképzésünk eredetének, gyarapodásának története, másrészt a magyar népé és műveltségé a szókincs tükrében.

A szóképzés minden nyelv legváltozékonyabb része, híven követi a nyelvet beszélő nép életének, anyagi és szellemi kultúrájának alakulását, változását. Ezért a szóképzés nem szabad és nem is lehet az általa tükrözött világtól elszakítva, önmagában vizsgálni, azzal szoros összefüggésben kell tanulmányoznunk. A szókincs változásainak nyomán követésében nagy segítségünkre van a történeti–művelődéstörténeti háttér ismerete, és fordítva: szavainkból népünk múltjára, hajdani életmódjára következtethetünk.

A nyelvnek is van története s ezen belül a szóképzésnek is. A magyar szókincs törté-